

*Književnost republike i Augustova principata**Prvo doba. Početak prožimanja rimske i grčke književnosti (od kraja I. punskog rata do Sule)*

Uvod KAO ŠTO SMO VIDJELI, POSTOJALI SU zameci pisane književnosti, ali sami od sebe oni nisu pokrenuli organski razvoj: nije se pojavila nijedna stvaralačka ličnost. Kreativnost je i ovdje potakao helenizam, kultura koju je Rim očuvao tako što ju je, svladavši kraljevstvo po kraljevstvo Aleksandrovih nasljednika, po prvi put presadio na tlo valjano utemeljene države. Horacijevi stihovi *Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio* ovaj su povijesni proces koji su prepoznali svi oštroumni učenjaci Rima naprosto izrazili u poantiranom obliku.

Upravo razoritelji carstva Aleksandra i njegovih nasljednika bili su poznati filheleni: Flaminin, pobjednik kod Kinoskefala (197. p. n. e), Lucije Scipion, pobjednik kod Magnesije (189), Fulvije Nobilior, pobjednik kod Ambrakije (189), Emilije Paulo, pobjednik kod Pidne (168). Pomrčinu Mjeseca do koje je došlo noć prije bitke kod Pidne računom je predvidio jedan temeljito obrazovani *tribunus militum* u Paulovoj vojsci (Sulpicije Gal, *cos. 166*), a kasnije je o tome napisao knjigu (*Plin. n. h. II 53*). Poznavanje grčkoga jezika bilo je rašireno među obrazovanima — senat je dozvolio da mu grčki poslanici podnose izvještaje na njihovu jeziku, otac Grakhâ održao je na Rodu govor na grčkome, stariji Scipion Afrički napisao je kralju Filipu grčko pismo, njegov zet Nasika tako je pisao nekom nepoznatom kralju (Masinisi?), a Publije Licinije Kras, *cos. 131*, tečno je govorio pet grčkih dijalekata — ali su i komičari smjeli od publike očekivati razumijevanje grčkih odnosa u državi i obitelji, vjeri i moralu, pa čak i sluh za grčke igre riječi i fraze. Počela su i studijska putovanja na istok: na jednome takvom umro je 159. Terencije. Po uzoru na helenske velikaše ugledni su Rimljani na ratne pohode vodili pjesnike da im budu glasnici junačkih djela; tako je 189. Fulvije Nobilior poveo Enija.

Razumljivo, našlo se i onih koji su upozoravali na opasnosti nezadrživoga prodora helenizma. Takvi su stavovi došli do izražaja na području religije, u bezobzirnom suzbijanju pretjerivanja u kultu Dioniza (tzv. *SC de bacanalibus*⁴ iz 186, najduži od arhajskih proznih natpisa: *CIL I(1) 196. X 104*.⁵ Dessau 18⁶). Na području književnosti, znak je neprijateljstva protjerivanje filozofa i retora po senatskom zaključku iz 161. Na takve su mjere, smatrala je nacionalna stranka, primoravali ekstremisti, oni koji su zbog oduševljenja za grčko zaboravljali na rimsko dostojanstvo; po jednom od takvih grekomana, Titu Albuciju (*paene Graecum: Cic. Brut. 131*) prolio je Lucilije (88 ff.) vrč svoje poruge.

Lucilije je inače bio pristalica stranke koja je posredovala između suprotstavljenih krajnosti, stranke koja se okupljala oko Scipiona Emilijana (*Scipio Aemilianus*). U obitelji Scipiona od najranijeg se

⁴ SC = senatus consultum

⁵ *Corpus inscriptionum Latinarum*.

⁶ H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, Berlin 1892–1902.

doba nacionalni osjećaj združivao s grčkom kulturom življenja; “nadgrobní natpisi Scipiona” (od ca. 250. do ca. 139) mijenama su metrike — arhajski saturnijski stihovi, pa saturnijski stihovi modernizirani pod utjecajem scenskoga pjesništva, pa distisi — i stilizacije — arhajsko dostojanstvo koje se razvija u antitetička *παίγνια* — iznimno dragocjeno mjerilo heleniziranja (CLE. 6–9.958)⁷.

Otac Scipiona Mlađega, Emilije Paulo, svojoj je djeci osigurao najbolje obrazovanje: ono domaće, koje je i sam prošao, ali posebno ono grčko; za njih je angažirao grčke gramatičare, sofiste i retore, kao i kipare, slikare i trenere (*Plut. Aem. Paul. 20*); nakon pobjede nad Perzejem sinovima je poklonio njegovu knjižnicu. Mlađi Scipion, čije su omiljeno štivo bili Ksenofontovi spisi o Sokratu, ostao je uvijek vjeran ovim načelima. Polibije, jedan od tisuću Ahajaca interniranih u Italiji 167, odmah je u Paulovu domu naišao na oduševljen prijem, prijateljičiji se s tada osamnaestogodišnjim Paulovim sinom; kasnije sam Polibije, uvjeren da bi helenski ideali mogli biti ostvareni u rimskom carstvu grčke kulture, dojmljivo pripovijeda o srdačnosti prvoga bližeg kontakta i povjerenju proizašlom iz boljega upoznavanja (*Polyb. XXXII 8 ff*, u *Wilamowitz I 1, 106ff*⁸). Obojicu je čvrsto prijateljstvo vezivalo sa stoikom Panetijem. I Polibije i Panetije bili su sa Scipionom u glavnome štabu pred Kartagom, a on ih je potom — očito po uzoru na Aleksandra — poslao na istraživačko putovanje duž sjeverozapadne obale Afrike. Panetije ga je kasnije pratio i prilikom misije na Istok (ca. 140–139).

Ovom su krugu pripadali i Gaj Lelije (*C. Laelius*), oduševljeni poklonik grčke filozofije, te mlađi članovi: Elije Tuberon (*Aelius Tubero*), unuk Emilija Paula i nećak Scipiona Afričkoga, Panetijev učenik kome su ovaj i Hekaton posvetili više djela; potom Gaj Fanije (*C. Fannius*), analist, Lelijev zet. Atenski filozof Klitomah, učenik Karneadov, rođeni Kartazanin koji je poznao Scipiona, posvetio je jedan spis Luciliju. *Nobiles* su se zanimali za komedije Terencija, koji je, kao i Lelije, bio nekoliko godina stariji od Scipiona; dva Terencijeva komada izvedena su 160. prigodom posmrtnih igara u čast Paulu — komade su postavili njegovi sinovi Fabije i Scipion.

U ovom se krugu civilizatorsko viđenje zajednice, kako ga je izgradila mlađa stoa na osnovi etičko-estetske kulture helenizma, počelo stapati u jedno s rimskom *virtus* i rimskim osjećajem za stvarnost. Taj će se amalgam, kao *humanitas*, pretvoriti u jedan od najvažnijih činilaca kulture. Filozofsko utemeljenje međunarodnog prava u prirodnom pravu, koje je posredovanjem Digesta postalo zajedničko dobro čitavoga *orbis terrae*, u biti potječe iz ovoga vremena i ovoga kruga (*usp. Cic. de off. III 23 i 69*). U oplemenjivanje života uključen je i njegov najuzvišeniji eksponent, *λόγος*; klasičnost Cezarova i Ciceronova doba temeljila se na težnjama Scipionova kruga, nastojanjima da iz načela onoga što je *Ἑλληνισμός* izvedu norme vlastite *latinitas* kao *pura oratio*. Ovi ljudi, koji su spas vidjeli u prožimanju svoga nacionalnog i helenskoga bića, smatrali su svoje ideje ugroženima zbog ekstremističkoga krila, koje je ekscesima kompromitiralo “helenističku stranku” (*τὴν αἵρεσιν τὴν Ἑλληνικήν*)

⁷ F. Bücheler, *Carmina Latina epigraphica*, Leipzig, 1895–97.

⁸ U. v. Wilamowitz, *Griechisches Lesebuch*, Berlin 1902.

u očima najstarijih i najuglednijih Rimljana, poput Katona (*Polyb. XXXIX 12*).

Mudra umjerenost filheleni dovela je do toga da se i Katon u starosti približio njihovoj stranci; ženidbom jednog njegova sina s jednom Scipionovom sestrom (ženidbu je odobrio Katon) savez rimskoga i grčkog dobio je svojevrsan simbolički blagoslov (*Plut. Cat. 20*). Tako je, barem u načelu, postignut kompromis iznimno bitan za daljnji razvoj grčko-rimske civilizacije. Već u sljedećoj generaciji pojavljuje se Kvint Lutacije Katul (*Q. Lutatius Catulus, cos. 102, † 87*), protivnik Gaja Marija (*C. Marius*; Mariju je obrazovanje nešto sumnjivo). Lutacije Katul ugledan je čovjek koji je podržavao sklonost Helenima preuzetu od Scipionova kruga, osobno mu bliskog u mladosti (usp. *Cic. de or. II 154f*).

Dakako, pritom nas ne smije zavarati sjaj koji obasjava ovo razdoblje zbog širenja grčke kulture: isprva je helenizam nacionalnome rimskom duhu donosio tek tanki sloj laka. *Polibije (XXX 14)* sa sramom i razočaranjem izvještava o lakrdiji koju je Lucije Anicije kao propretor 167. izvodio s tehnicima pozvanima iz Helade radi njegovih trijumfalnih igara. Lucije Mumije, razoritelj Korinta, čiji je brat Spurije bio blizak Scipionovu krugu, jednoj je od svojih posveta Herkulu Pobjedniku dodao heksametre (*CLE 248*) koji su nakon onih tzv. *sortes Praenestinae (CLE 331)* najodurniji uradak republikanskoga razdoblja. Obitelji Anicija i Mumija doduše pripadaju onima koji su tek kasno postali *nobiles*. Ali ni kod aristokrata ne treba precijeniti razinu filhelenstva. Za razliku od Marija — koji je odbio učiti jezik pokorenih — Sula je govorio i pisao grčki, a iz osvojene Atene dopremio je u Rim Apelikonovu biblioteku, gdje se nalazila većina Aristotelovih i Teofrastovih spisa. Ali ni Sulino obrazovanje nije sezalo u dubinu, i prvenstveno je on odgovoran za pretvaranje Grčke i dijela Azije u pustoš.

ZA RAZVOJ RIMSKE KNJIŽEVNOSTI ODLUČNO JE bilo razdoblje širenja carstva na grčki istok; tada je ova književnost postala ono što će ostati sve do razdvajanja carstva na dva dijela — bitan dio helenističke svjetske književnosti. Rimska se književnost od ostalih književnosti našega kulturnog kruga ne razlikuje po ovisnosti o grčkoj, nego po stupnju i načinu te ovisnosti. Rimska književnost, na koju je grčka djelovala još punom snagom svoje zavodljivosti i u neposrednom kontaktu naroda, osjetila je grčki utjecaj nesrazmjerno jače od bilo koje vremenski udaljene novije književnosti; otud viša razina nesamostalnosti. No razlika u načinu ovisnosti uvjetovana je i nacionalnim karakterom. Rimski narod, čiji je nacionalni život bio tako jasno profiliran, uspio je tek razmjerno malen dio tog života prenijeti u književnost. Pokušaji da se punina struje nacionalnoga života preusmjeri u helenske posude iznimno su i uvjerljivo uspjeli što se tiče političkoga govora i historiografije, ali u krugu pjesničkih vrsta to je postigla jedino prozi bliska satira.

Rimska književnost ipak nije puka kopija grčke; dokazuje to već svojom životnošću. Njezina jedinstvena privlačnost upravo

je u tome što grčka osnova biva upletanjem izvorno rimskih niti preoblikovana u posebno tkanje. Shvaćena u tom smislu, kao u ograničenoj mjeri izvorna preobluka i preobrazba helenističke svjetske književnosti, rimska je književnost osvojila istaknuto mjesto unutar nadređene domene; književnost na grčkom koja nastaje u doba Lukrecija, Katula, Vergilija, Horacija, Propercija, jednako kao i Cicerona, Salustija, Petronija i Tacita, nije mogla ovim imenima suprotstaviti ni približno usporedive autore. Starija grčka književnost ima i mnogo većih imena, ali ona ipak nisu posve jednakovrijedna rimskima.

Nijednoga od spomenutih Rimljana, kao i mnoge druge uz njih, ne možemo zamisliti bez grčkoga supstrata, no zgrada koju su na tim temeljima podigli dobrim je dijelom rimska. Valja odati priznanje hrabrosti s kojom su se učenici upustili u ἀγών sa svojim majstorima-učiteljima (usp. *Varro sat.* 395 f.), kao i uspjehu koji su pritom ostvarili, svome nacionalnom karakteru usprkos. Zbog toga rimska književnost za nas ima vrijednost koja nije samo relativna, nije samo u tome što mnoge izgubljene grčke književne vrste poznajemo prvenstveno iz latinskih preobluka. Vrijednost je i apsolutna, sama u sebi sadržana, i tu se vrijednost isplati unovčiti, mada je grčko zlato često pomiješano s rimskim bakrom.

Sukladno ovakvome stanju povijest rimske književnosti smatramo *poviješću izgradnje i preoblake γέννη preuzetih iz grčke književnosti*.

Poezija

ZAJEDNIČKO JE NAJSTARIJIM PREDSTAVNICIMA ovoga razdoblja bilo to da se nisu ograničavali na jedno γένος, već se svaki bavio većim brojem γέννη usporedno. U grčkoj književnosti takvu svestranost susrećemo tek kod helenističkih pjesnika. Rimski su ih suvremenici u tome dostigli, pa su ih čak i nadmašivali, hvatajući se i krajnje heterogenih kombinacija. Tu se, u suprotnosti s organskim razvojem grčke književnosti, uočava rimska artificijelnost, ali i polet kreativnosti pjesnika koji su se trudili svu traženu robu pribaviti što je brže moguće.

L. Livius Andronicus POVIJEST RIMSKE KNJIŽEVNOSTI POČINJE Grkom. Lucije Livije Andronik (*L. Livius Andronicus*), kako se zvao pošto je oslobođen, rob iz Tarenta, za potrebe svoje škole preveo je Odiseju u saturnijskim stihovima; ta je *Odusia* ostala sačuvana u nekih 30 stihova iz citata kod gramatičara. Možda je Andronik kao prevodilac znao i promašiti, ali je ipak bio istraživač i začetnik latinskoga pjesničkog jezika.

Njegova je prava zasluga u preuzimanju atičke drame, kako tragedije, tako i komedije (potonja je, dakako, u drugom planu): *Livius primus fabulam C. Claudio M. Tuditano coss. (240) docuit*. Bilo je to, dakle, u godini nakon svršetka iscrpljujućeg rata; potvrdu su u

dokumentima za to našli Varon i Atik. — Ako je Livije Andronik i mogao, prevodeći Odiseju, posegnuti za nacionalnim metrom, u dramu je morao biti kreativan i na području metrike. Dijaloške stihove, jampski trimetar i trohejski tetrametar, stvarao je s osjećajem čije finese prepoznamo, a da i ne možemo uvidjeti razloge koji ih uvjetuju; stanovita forma ugodna rimskome uhu zadržana je gotovo bez izuzetaka dokle su god slagani senari i septenari. Andronik se već okušao i u oponašanju korskih metara (*FTR.* 20–22⁹). Uostalom, djelovao je usred još žive grčke dramske tradicije. Mladost mu pada u doba starosti Filemona i Difila, suvremenik mu je Apolodor iz Karista, a svjedočanstva o još uvijek bogatoj produkciji tragedija i komedija otkrivamo na natpisima ovoga i narednog stoljeća, od Azije do grčkoga juga Italije.

Oskudna količina citata iz drama onemogućava uvid u pojedinosti, no smijemo primijetiti, budući da je i u rimskoj književnosti mjerodavan činilac bio kontinuitet oblika, da je već Andronik mnogočemu dao tehničku podlogu na kojoj će graditi nastavljači, razrađujući i obogaćujući pojedinosti, ali prihvaćajući kao obavezu njegova načela. Da spomenemo samo jedno: vjerojatno od Andronika potječe vanjsko uređenje rimske pozornice, njezina osnova — mjerodavna do dana današnjeg — *pulpitum*, povišen za metar do metar i pol, preuzet od južnoitalske flijačke pozornice. — Ciceron se, budući da nije bio u stanju prosuđivati teškoće s kojima se morao suočavati εὐρετής, prema Andronikovim dramama odnosi s omalovažavanjem, ali suvremenici mora da su Andronika visoko cijenili, budući da su mu 207. povjerali da priredi svečanu pjesmu-pokajnicu. Povjesničar Livije smatrao je tu pjesmu nedovoljno sofisticiranom da bi je iz teksta analista kojeg je koristio preuzeo u svoje djelo (*XXVII* 37). Tako smo izgubili priliku da upoznamo saturnijsku analogiju Horacijeve sekularne pjesme — Andronik, rođeni Grk, dobro je znao da stvara προσόδιον, u ovom slučaju, konkretno, παρθένοιον, poput helenističkih kolega (usp. *BCH. XIX* [1895] 336 ff.¹⁰).

U znak zahvale za to što je po izvedbi pjesme rat krenuo u povoljnom smjeru, senat je pjesnicima i glumcima dodijelio pravo na udruživanje. Pjesnike je senat nazvao opisno *scribae* — *vates* (v. gore) i tek odnedavna spominjani *poetae* zvučali su strano. *Collegium scribarum histrionumque* u Minervinu hramu na Aventinu rimska je analogija aleksandrijskome σύνοδος τῶν ἐν Μουσειῶ φιλολόγων (*Strab. XVII* 794) i svima σύνοδοι τῶν περὶ Διόνυσον τεχνιτῶν. Uspostava kolegija kao društva koristila je razvoju i tradiciji pjesništva u Rimu; kad je Enije 204. došao u Rim, nastanio se na Aventinu, primivši ondje k sebi kasnije komičara Cecilija (usp. i *Varro sat.* 356).

⁹ O. Ribbeck, *Fragmenta tragicorum Romanorum*, Leipzig (3)1897.

¹⁰ Bulletin de correspondance hellénique.

Cn. Naevius ANDRONIK JE OD STRANOGA ROBA POSTAO oslobođenikom, γραμματοδιδάσκαλος je postao ποιητής; Gnej Nevije (*Cn. Naevius*), porijeklom iz jedne latinske kolonije u Kampaniji, bio je

prvi čovjek slobodnoga roda koga na pjesnikovanje nisu natjerale okolnosti, nego vlastiti izbor. O njemu znamo točno toliko da smijemo, skupa s Mommsenom, reći: radi se “po svemu sudeći, o jednome od najneobičnijih i najznačajnijih talenata rimske književnosti uopće”.

Prvih je nekoliko desetljeća (vjerojatno od 235) djelovao još uz Andronika, potom neko vrijeme uz Plauta (koji je, međutim, pravi uspjeh doživio tek kad je Nevije napustio Rim, brzo nakon 204). Nevije je kao tragičar manje važan od prethodnika, ali njegove su se komedije isticalle slobodoumljem: s pozornice je napadao pojedine *nobiles* kao što su Meteli i pobjednik kod Zame. Tu je hrabrost platio svojim građanskim blagostanjem. Invektive, kojih je, inače, bilo i u *véa*, bile su sadržajno originalna poezija, i to s područja koje je Italcima i inače blisko (v. gore). Pa i *contaminatio*, povezivanje više grčkih komada u novu cjelinu — i za to, uostalom, postoji presedan kod grčkih pjesnika — pokazuje Nevijevu samosvijest i sposobnost.

No tada je Nevije potpuno raskinuo okove koji su sputavali njegov nemiran duh, ponudivši Rimljanima književnost nacionalnog sadržaja. Pisao je historijske drame (*fabula praetexta*), a vjerojatno i komediju koja se odigrava na italskome tlu (*fabula togata*, usp. *FCR. 21*¹¹). Napokon, u starosti, napisao je nacionalni ep u saturnijskim stihovima, *bellum Poenicum*. U tom je ratu, Prvome punskome, i sam sudjelovao.

Znatna pjesnička snaga ove pjesme, barem u mitsko-povijesnom uvodu, najjasnije se zapaža po tome što je Vergilije čitav niz motiva preuzeo od Nevija, slijedeći ga ponegdje vrlo vjerno. Konkretno povijesno pripovijedanje, koje je počinjalo u trećoj knjizi *Punskoga rata*, stilom uglavnom nije, čini se, nadilazilo njemačke rimovane kronike (*Reimchroniken*). No dijelovi mora da su djelovali izvornom rimskom silinom (recimo *FPR. fr. 39*¹²). Na zamjenu mita idealiziranom poviješću u epu i dramu Nevije se usudio slijedeći helenističku poeziju svoga doba; o vezi svjedoče epski prikaz *πράξεις Ἀλεξάνδρου* i njegovih nasljednika i Rijanova *Μεσσηνιακά*, te, od dramskih djela, Filiskov *Θεμιστοκλής* i Ezekijelove *Ἰουδαϊκὰ τραγωδία*.

¹¹ O. Ribbeck, *Fragmenta comitorum Romanorum*, Leipzig (3) 1898.

¹² E. Baehrens, *Fragmenta poetarum Romanorum*, Leipzig 1886.